

Research article**Recognizing the way of multi-sensory perception of pilgrimage in the process of cognition (case study: Imam Reza's Holy Shrine)**

Elmira Karimipour (a)*, Minou Gharehbaglou (b), mohammad ali Keynejad (c), Hamed Beyti (d)

a) PhD student in Islamic Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Iran

b) Full Professor of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Iran (m.gharehbaglou@tabriziau.ac.ir)

c) Full Professor of Environment, Rabe Rashidi University, Tabriz, Iran (ma_keynejad@tabriziau.ac.ir)

d) Associate Professor of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Iran (h.beyti@tabriziau.ac.ir)

Keywords

Pilgrimage, concept of space, multisensory perception, Holy Shrine of Imam Reza (A.S), emotional level

CitationKarimipour, Elmira; Gharehbaglou, Minou; Keynejad, Mohammad Ali and Beyti, Hamed. (2024). Recognizing the way of multi-sensory perception of pilgrimage in the process of cognition (case study: Imam Reza's Holy Shrine). *Journal of Greater Khorasan*. 15 (56), 77-94.

Use your device to scan and read articles online

Abstract

Understanding the concept of space in the architecture of shrines requires understanding the meaning of space through multi-sensory perception. Therefore, this article seeks to explain the process of multi-sensory perception in the experience of pilgrimage and to answer the question "How is the understanding of space in places of pilgrimage?", it is a combination of fundamental and exploratory research, which was carried out qualitatively in two stages of theoretical and practical exploration. First, it collected library information in a descriptive-analytical way, and then continued in an exploratory way, with a phenomenological method, through a semi-structured interview of the pilgrims of Hazrat Reza's shrine with three central questions, until reaching theoretical saturation with snowball sampling. The interpretation of the text of the interviews was carried out by the Van Menen method with the three-stage Creswell coding pattern in an open, central and selective manner. In this way, the experience of pilgrimage is more emotional and it is only in the performance of rituals that meanings are placed on symbolic levels. Also, in the initial experiences, the visual senses alone are not enough, and other senses such as hearing or touch must help it; Unless a person with the mental schema of his past or others, can reach a meaning of the emotional level only with the help of the senses. In the meantime, the sense of touch as the most used senses in the sensory perceptions of pilgrimage after the ability to see and move is very effective and should be paid attention to.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2024.428503.1173>URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_204540.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

* Corresponding Authors: (e.karimipour@tabriziau.ac.ir)

Introduction

Understanding the concept of space in the architecture of shrines requires understanding and understanding the meaning of space through multisensory perception (Merleau-Ponty, 1965:143). Therefore, in order to provide a context for knowing the mechanism of multi-sensory perception and lived experience resulting from religious lifestyle, this article seeks to explain the process of cognition in the experience of pilgrimage; In this way, it is possible to answer the question that "How is the understanding of space in places of pilgrimage done?".

Materials/ Methods

The writing is a combination of basic and exploratory research, which was carried out qualitatively in two stages of theoretical and practical research. First, he collected library information in a descriptive-analytical way, and then in an exploratory practical study, with a phenomenological method, through a semi-structured interview of the pilgrims of Hazrat Reza's shrine with three central questions, until theoretical saturation was reached, by 12 people with snowball sampling. continued. The analysis of the text of the interviews was carried out by Van Menen's method with Creswell's three-step coding model in an open, central and selective (non-linear) way.

Discussion and Findings

The lived experience of the pilgrims was determined by 8 main themes, including holiness, intercession, humility and submissiveness, seeking intercession, prayers, affection, peace, and ritual etiquette. The first two (holiness and intercession) are related to the pilgrim, and the other categories are related to the pilgrim. The way in which the pilgrims perceive the multisensory aspects of the three-stage process of feeling, perception, and cognition can be explained as follows:

- 1) In the feeling stage, after seeing and the

ability to move, the most used senses are touch, and the surfaces touched by the pilgrims can also be investigated in subsequent studies. The studies conducted show that the only place where seeing alone creates a concept on an emotional level is seeing the Golden Dome, and that is not in the first stage, but after the pilgrim has experienced the concept of the Imam's awareness of the pilgrim based on the symbolic meaning of the dome (the symbol of the Imam).

- 2) With each mental schema that a pilgrim begins to experience, he creates a series of new meanings and achieves a new awareness. However, if he makes a pilgrimage only by relying on that pure experience in his or others' past pilgrimage as a mental schema, what is achieved will only be the implementation of the rituals of pilgrimage. In this regard, the meanings created from the instrumental, symbolic and symbolic levels and will never reach the experience of meanings from the emotional level. It is worth noting that, given the importance of the pilgrims' mental schemas in creating meanings, the pilgrim's religious knowledge (type of religiosity) and lived experiences as two important components can be the subject of discussion in future research.

- 3) The production of meaning and concept at the level of cognition depends on the mental schema at the level of perception; therefore, from a common external stimulus at the level of feeling, different types of perception can be obtained, each of which leads to different cognition. Therefore, what emerges from examining the pilgrimage experience is mostly emotional in nature, and it is only in the performance of the rituals that meanings are placed on symbolic levels, whether the pilgrim performs the rituals based on his or her lived experience or by convention.

Conclusions

The process of understanding includes three stages of feeling, perception and cognition, the first stage is achieved by the

five senses and displacement, the second stage by mental schemas and the stage of cognition by the level of meanings. The pilgrimage experience is more emotional and can be transformed from performing the rituals of pilgrimage (the objective dimension of pilgrimage) that take on meanings in appearance to an experience of concept and meaning (the mental dimension of pilgrimage), and this only goes back to the mental schemas of the pilgrim. Also, in emotional experiences (meanings with an emotional level), the role of sensory perceptions (at the level of feeling) is prominent. Thus, firstly, in a single-stage experience, the visual senses alone are not enough. If a person with a mental schema of a symbolic meaning in his or others' past experience (as a higher stage), reaches a meaning on an emotional level only with the help of vision.

پژوهشنامه خراسان بزرگ

دوره ۱۵، شماره ۵۶، پاییز ۱۴۰۳

ISC | MSRT | ICI

شاپا الکترونیکی: ۲۷۱۷-۱۶۷۱

شاپا چاپی: ۲۲۵۱-۶۱۳۱

مقاله پژوهشی

بازشناسی نحوه ادراک چندحسی از زیارت در فرایند شناخت (نمونه موردی: حرم امام رضا(ع))^۱

المیرا کریمی‌پور^{(الف)*}، مینو قره‌بگلو^(ب)، محمدعلی کی‌نژاد^(پ)، حامد بی‌تی^(ت)

(الف) دانشجوی دکتری معماری اسلامی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران

(ب) استاد تمام معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران (m.gharehbaglou@tabriziau.ac.ir)

(پ) استاد تمام محیط‌زیست، دانشگاه ربع رشیدی تبریز، ایران (ma_kaynejad@tabriziau.ac.ir)

(ت) دانشیار معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران (h.beyti@tabriziau.ac.ir)

چکیده

دریافت مفهوم فضا در معماری زیارتگاه‌ها موضوعی مهم تلقی شده که مستلزم ادراک و دریافت معنای فضا به‌واسطه ادراک چندحسی است. بنابراین، نوشتار حاضر در پی تبیین فرایند ادراک چندحسی در تجربه زیارت و پاسخ به سؤال «فهم فضا در مکان‌های زیارتی چگونه انجام می‌پذیرد؟»، ترکیبی از تحقیق بنیادی و اکتشافی را به‌صورت کیفی در دو مرحله کاوش نظری و عملی به انجام رسانده است. در کاوش نظری، به روش توصیفی-تحلیلی به جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای پرداخته شده؛ سپس در کاوش عملی به‌صورت اکتشافی و با روش پدیدارشناختی، انجام مصاحبه نیمه‌ساختاریافته از زائران حرم حضرت رضا(ع) با سه سؤال محوری تا رسیدن به اشباع نظری، توسط ۱۲ نفر با نمونه‌گیری گلوله برفی ادامه یافت. تحلیل و تفسیر پدیدارشناختی متن مصاحبه‌ها به روش ون‌منن، طبق فرایند تحلیل درونمایه‌ای با الگوی کدگذاری سه‌مرحله‌ای کرسول به‌صورت باز، محوری و گزینشی (غیرخطی)، انجام گردید. به این ترتیب تجربه زیارت بیشتر رنگ‌وبوی عاطفی دارد و تنها در اجرای آداب مناسک است که معانی در سطوح نمادین قرار دارند. همچنین در تجارب ابتدایی، حواس دیداری به تنهایی کافی نبوده و باید حواس دیگری چون شنیداری یا لامسه به کمک آن بشتابد، مگر اینکه فرد با طرحواره ذهنی از معنای نمادینی در تجربه پیشین خود یا دیگران به‌عنوان مرحله بالاتر، بتواند تنها به کمک حواس دیدن، به معنایی از سطح عاطفی برسد. در این میان، حس لامسه به‌عنوان بیشترین حواس به‌کار گرفته شده در ادراکات حسی زیارت، پس از قابلیت دیدن و جابجایی بسیار مؤثر است که باید به آن توجه نمود.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۹/۲۵

شماره صفحات: ۷۷-۹۴

واژگان کلیدی:

زیارت، مفهوم فضا، ادراک چندحسی، حرم حضرت رضا (ع)، سطح عاطفی

استناد به مقاله:

کریمی‌پور، المیرا؛ قره‌بگلو، مینو؛ کی‌نژاد، محمدعلی و بی‌تی، حامد. (۱۴۰۲). بازشناسی نحوه ادراک چندحسی از زیارت در فرایند شناخت (نمونه موردی: حرم امام رضا (ع)). پژوهشنامه خراسان بزرگ. ۱۵ (۵۶)، ۷۷-۹۴.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2024.428503.1173>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_204540.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

مقدمه

از آنجایی که محرک اولیه آدمی در تمامی رفتارها و فعالیت‌ها «نیاز» است و هدف انسان در زندگی، رفع نیاز می‌باشد (Mesbah, 1989: 223)، دین به معنای روش و شیوه و به عبارت دیگر، سبک زندگی (Tabatabaee, 2010: 12)، تأمین کننده نیازهای مادی و معنوی انسان است. از این جهت «تیین عمل مذهبی را باید در رشته‌نیازهایی جست‌وجو کرد که چشم‌داشت برآورده شدن آن‌ها، باورهای مذهبی و انجام مناسک مذهبی را بر می‌انگیزاند» (Hamilton, 1999: 121)؛ در این میان، زیارت به‌عنوان امری دینی، معنوی (Collins-Kreiner, 2010) و بر پایه معرفت دینی (Proudfoot, 2005: 247) است. مفهوم زیارت در بینش اسلامی و شیعه، حضور مشتاقانه، آگاهانه، عارفانه و عاشقانه زائر از مکان زیارت، اظهار عشق و ارادت و سرسپردگی و وفاداری، اعلان فروتنی و اطاعت دین‌دار در برابر دین و پیشوایان دینی است. همچنین زیارت سفری است که مهم‌ترین مشخصه آن پیوند عاطفی با اثره زیارت و تأکید بر تأملی بودن آن است (Javadi amoli, 2016: 13-25) که با توسل به اشخاص دارای احترام ویژه صورت می‌گیرد (Jansen, Kühl, 2008: 296).

تجربه زیارت، تجربه‌ای معنوی بوده (Collins-Kreiner, 2010) که در طول فرآیند اجتماعی شکل می‌گیرد (Berger, Luckmann, 2009). برای پدیده اجتماعی زیارت، می‌توان دو بعد عینی و ذهنی لحاظ نمود. بعد عینی از طریق تکرار کنش‌های افراد و برآیند حاصل از آن، به شکل نهاد درآمده (Furseth, Repstad, 2006: 70)، اما بعد ذهنی با درونی‌سازی تحقق می‌یابد که در طی آن، فرد علاوه بر نقش‌ها و گرایش‌های فکری و رفتاری دیگران، دنیای آن‌ها را نیز پذیرفته و هنگامی که جهان‌بینی دیگران در آگاهی فرد تبلور یابد، رابطه نسبتاً متقارنی میان بعد عینی و ذهنی شکل می‌گیرد (Berger, Luckmann, 2009)؛ بنابراین، در بعد ذهنی، پیش‌فرض‌ها و عقاید مذهبی بر کیفیت تجربه زیارت، اثر می‌گذارند (Yousefi et al, 2013: 188). همچنین مکان زیارت، به‌عنوان نقطه مرکزی در عالم زیارت مطرح شده و به همین دلیل، فرد به‌طور خاص متوجه بعد فضایی زیارت

گردیده (Collins-Kreiner, 2010: 444) و مطابق با نظر عالمان شیعه، در سایه باورهای دینی و مذهبی و آداب تشریف، مناسک زیارت در درون سلسله‌مراتب معماری زیارت شکل می‌گیرد (Majlesi, 1990: 127) تا زائر شاهد توالی فضاهای معماری، ایجاد مفصل‌بندی، پیکربندی معنادار بر ورودی‌ها و مدخل‌ها، راهروها و صحن‌ها تا مرکز فضای اصلی (گنبدخانه) باشد (Meqhdadi et al., 2023: 139).

دریافت مفهوم فضا در معماری زیارتگاه‌ها، مسئله‌ای اساسی و مستلزم ادراک و دریافت معنای فضا به‌واسطه ادراک چندحسی است (Merleau-Ponty, 1987: 143). بنابراین، نوشتار حاضر در راستای فراهم آوردن زمینه‌ای جهت اطلاع از سازوکار ادراک چندحسی و تجربه زیسته حاصل از سبک زندگی دینی، در پی تبیین فرایند شناخت در تجربه زیارت است؛ تا از این رهیافت بتوان به پرسش «فهم فضا در اماکن زیارتی چگونه انجام می‌پذیرد؟» پاسخ داد. برای این منظور، پس از بررسی ادبیات نظری پژوهش، روش تحقیق به‌صورت پدیدارشناسی در حرم امام رضا^(ع) به‌عنوان نمونه موردی، صورت می‌پذیرد که در بخش روش تحقیق به تفصیل بیان می‌گردد.

پیشینه

فرایند شناخت، ادراک چندحسی و تجربه زیارت، از جمله موضوعات مهم و میان‌رشته‌ای در زمینه معماری اسلامی و روانشناسی محیطی است که در سال‌های اخیر مورد توجه برخی از محققان و پژوهشگران قرار گرفته است. بنابراین، در این قسمت مطالعات در سه بخش مجزا مورد تحلیل قرار می‌گیرند: در بخش اول (فرایند شناخت)، مرتضوی (۱۳۸۰) در کتاب خود با عنوان «روانشناسی محیط و کاربرد آن» معتقد است که روانشناسی محیطی برای ادراک و شناخت، ارتباط قائل است؛ در حالی که نظریه بوم‌شناختی، آن‌ها را متمایز کرده، که ادراک، برون‌فرایندی بوده و مربوط به چگونگی تحریکات اعضای حسی و جمع‌آوری اطلاعات است، اما شناخت، درون‌فرایندی است و نحوه تأثیر تجارب پیشین، عوامل روانشناختی (مانند انگیزه‌ها و ارزش‌ها) و شخصیتی افراد در تعبیر و تفسیر آن اطلاعات حسی می‌باشد. کاویانی (۱۳۹۴) نیز در پژوهش «احساس و ادراک

از دیدگاه قرآن «حیطه‌های شناختی انسان را به تدریج از حرکتی صرف (بازتاب‌ها) به ادراک حسی و سپس به شناخت انتزاعی و در نهایت به ادراکات فراحسی دانسته که از ادراکات بشری در دنیا فراتر است و اصطلاحاً «فرا ادراک» نامیده می‌شود که در علوم شناختی چندان جایگاهی ندارد. در تحقیقی دیگر تحت عنوان «احساس و ادراک در روانشناسی و مقایسه آن با دیدگاه ملاصدرا»، نارویی نصرتی (۱۴۰۱) دریافت که روانشناسان، ادراک را امری مادی و در انحصار ادراکات حسی می‌دانند که با محرک بیرونی آغاز و طی هفت مرحله، به تجربه‌ای آگاهانه و اتخاذ رفتار مناسب منجر می‌گردد؛ در حالی که ملاصدرا معتقد است این امر برای نفس رخ می‌دهد که جوهری مجرد بوده و طی پنج مرحله از مواجهه با شیء خارجی، آغاز و هماهنگی با نفس به تفسیر و تحلیل می‌رسد. همچنین اکبری و فلامکی (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «بررسی جایگاه ادراکات حسی و احساس در پدیده‌شناسی فضای ساخته شده»، یکی از روش‌های شناخت را پدیده‌شناسی دانسته تا بر اساس تجربه فضای زیسته، افراد با درگیری کامل ادراکات حسی و وجود عناصر معنابخش (داده‌های حسی) در آن، بستر را برای ایجاد خاطرات فردی و جمعی و یادآوری کیفیت فضایی تجربه شده در آینده فراهم ساخته و هرچه کیفیت فضایی عمیق‌تر باشد، امکان خیال‌پردازی افراد بیشتر شده و در نهایت به تخیل ناشی از تجربه فضای خاطره‌انگیز احساس در مکان بودن، راحتی، آرامش و هویت‌مندی ختم می‌شود. در بخش دوم مطالعات (ادراک چندحسی)، لی (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان «تجربه داخلی از معماری: ارتباط احساسی بین فضا و بدن» ادراک فضایی را در تحریک تجربه عاطفی دانسته و تجربه را شامل تحریک مسائلی چون: بدن، مادی بودن، فرهنگ، احساسات و حافظه برشمرده است. در همین راستا، صیاد و همکاران (۱۳۹۸) نیز در پژوهشی با عنوان فضامندی و بدن‌آگاهی: بازخوانش مفهوم فضا در تجربه معماری (نمونه موردی: موزه هنرهای معاصر تهران)، خوانش پدیداری از ادراک فضایی را با توجه به بدن حسی،

متحرک، شخصی و اجتماعی، در سه دسته «ادراک تام، درک پویا از فضا به واسطه حواس»، «فضا، واسطه‌ای بر ادراک نوستالژی جمعی» و «فضا به مثابه امکان شهود و درک دیگری» دسته‌بندی می‌کنند. در خصوص ادراک تام، اسپنس (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان «حس مکان: طراحی معماری برای ذهن چندحسی» خلاصه‌ای از نقش حواس انسان در ادراک را ارائه می‌دهد و معتقد است در طراحی معماری، تنها با شناخت ماهیت ادراک چندحسی، می‌توان فعل و انفعالات متقابل محیطی، نظیر رنگ، نور، آسایش حرارتی یا صدا و امنیت درک شده از فضای عمومی را با یک عدد توضیح داد تا منجر به توسعه ساختمان‌ها و فضاهای شهری در راستای ارتقاء سطح اجتماعی، شناختی و رشد عاطفی افراد شود. بنابراین، برای وضوح بیشتر ادراک چندحسی، هلینگ^۲ (۱۹۹۲) در پژوهشی با عنوان «سینمای آینده، حضور اپراتورها و محیط‌های مجازی» ترتیبی را که در آن باید حواس مختلف جلب شود را رتبه‌بندی نمود و به این صورت، بینایی ۷۰٪، شنیداری ۲۰٪؛ بویایی ۵٪، لامسه ۴٪ و چشایی ۱٪ تعیین گردید. در این میان، شیرازی (۱۳۸۹) نیز در پژوهشی با عنوان «پدیدارشناسی در عمل، آموختن از تحلیل پدیدارشناختی پالاسما از ویلا مایرا»، در فرا رفتن از تحلیل صرف فرمی و پرداختن به «حس و حال» فضا با ادراک چندحسی، «حرکت» را عنوان می‌کند که وجوهی از فضا را می‌گشاید که بر نگاه تماشاگر و ناظر پوشیده مانده بود.

در بخش سوم مطالعات (تجربه زیارت)، مقدادی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «آستانگی در معماری زیارت» با تحلیل و تفسیر داده‌های تاریخی و معماری از لحاظ مطالعات فرهنگی و با روش انسان‌شناسی معماری، به تأثیرپذیری کالبدی معنای معماری ورودی‌های حرم (مرحله پیش‌آستانگی) از سنت زیارت و آداب تشریف (نیت، سلام و اذن دخول)، در قالب زنجیره‌ای متوالی از فضاهای معماری در مدخل‌های ورودی (درها، بست‌ها و صحن‌ها) پرداخته است. در خصوص معنای زیارت، رضوی‌زاده (۱۳۹۶) در

1. Keunhye lee
2. Charles Spence
3. Heilig

پژوهش حاضر به فرایند شناخت از نظر تجربه زیسته زیارت در حرم حضرت رضا^(ع) می‌پردازد.

مبانی نظری

ادراک چندحسی: یوهانی پالاسما^۱ به نقد دیدگاه بینایی محور و تأکید بر لزوم توجه به سایر ادراکات حسی در شناخت ماهیت پدیده‌ها می‌پردازد (Pallasma, 2005; Norberg-Shulz, 2010); تلقی او از مشارکت تمام حواس در فرایند ادراک، مرکزیت تن در دریافت محیط و نقش حرکت‌مندی در آن، برگرفته از تفکر مرلوپوتی^۲ است (Shirazi, 2011: 126). بنابراین، تفاوت فضاهای مختلف معماری، تفاوت در ادراک چندحسی آن‌ها است (Brink et al, 2017: 162). یک تجربه چندحسی چشم‌گیر، تمام‌گیرنده‌های فیزیکی و روانی فرد را حساس می‌کند. در تجربه، فرد ترکیبی زیست‌شناختی و فرهنگی، جمعی و فردی، خودآگاه و ناخودآگاه، تحلیلی و عاطفی، ذهنی و فیزیکی می‌یابد (Nusratpour et al, 2021). از این‌رو، هر چه فضاهای معماری حسی‌تر باشند، ادراک وجودی آن‌ها سهل‌تر و ممکن‌تر است (Malek afzali, 2021: 182). در این میان، تمرکز بر رویکرد پدیدارشناسانه بر این است که معماری چگونه می‌تواند ذهن را از تجربیات معنادار آگاه کند.

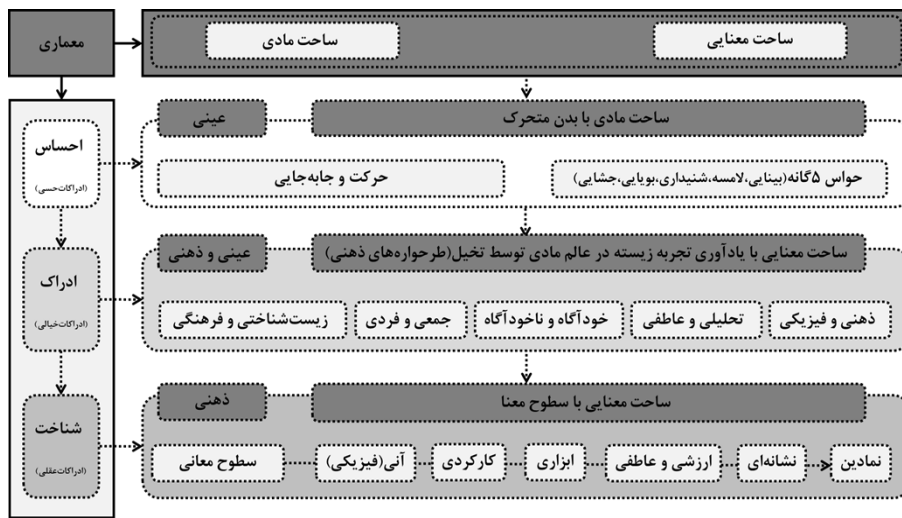
سه مرحله «حس»، «تخیل» و «تعقل» ابزارهای مهم شناخت محسوب می‌شوند (Motahari, 2012: 96). غنای حسی معماری توسط جابجایی نمایان می‌شود. جابجایی روشی است که در آن احساسات جدید و متنوع انسان با محرک‌هایی به ارگان‌های حسی وی می‌رسند (Akbari & Niroomandshishvan, 2020: 47). الگوی محیط توسط حواس، احساس می‌شود، اما ادراک آن مبتنی بر طرحواره‌های ذهنی هستند (Shahcheraghi, 2013: 161-162) و درپس احساس و ادراک، شناخت صورت می‌گیرد. بنابراین، ادراک، تجربی بوده، اما شناخت در مغز، پردازش و معنا می‌شود (Kant, 2012: 67). تجربه فضایی یکی از معانی فضا است که به تناسب با میزان ادراک مخاطبانش از فضای ادراک حسی، پدید می‌آید

پژوهش «ادراک و تجربه زیسته زائران پیاده ایرانی در عراق، با رویکرد کیفی و تحلیل مصاحبه از ۳۶ زائر پیاده زن و مرد ایرانی در مسیر نجف به کربلا، تجربه زیسته زائران را در سه مضمون اصلی: (۱) تجربه تعلیق امر مادی، (۲) رنج مقدس، به‌مثابه مولد معنا و (۳) برانگیزانندگی عاطفی مناسک جمعی زیارت و با شش مضمون فرعی از جمله: تعلیق عقلانیت ابزاری، به تعلیق درآمدن نظم سلسله‌مراتبی قشربندی اجتماعی، ادراک امر قدسی و غیبی، چشم‌داشت پاداش، احساس تعلق هویتی به اجتماع مذهبی و اعلان عملی باور به عقیده مذهبی با بازسازی تجربه تاریخی رنج‌آلود شناسایی کردند. همچنین یوسفی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «پدیدارشناسی تجربی زیارت امام رضا^(ع)، تجارب زیارتی را با تحلیل پدیدارشناختی از نمونه‌گیری هدفمند شش زائر در مشهد، توسل‌جویی، عقیده به شفاعت، آرامش، خضوع، دلدادگی، عقیده به تقدس، مناجات و مناسک زیارت، تحت سه مقوله معنایی جذبه، عقیده به خارق‌العادگی زیارت‌شونده و آداب‌مندی زیارت عنوان کردند که در تمام تجارب زائران مشترک بوده، اما عواملی نیز می‌توانند موجب تفاوت در کنش زائران شوند؛ در این راستا، طالبی و براق‌علیپور (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «گونه‌شناسی زیارت و دین‌داری زائران؛ معناکاوی کنش زیارت زائران امام رضا^(ع)» با استفاده از روش کیفی و شیوه نظریه‌مبنایی، به معناکاوی کنش زیارت پرداخته و از طریق مصاحبه‌های عمیق و روش مشاهده به‌عنوان تکنیک کمکی، به داده‌های تحقیق رسیدند تا شرایط میانجی (تاریخچه فرد، جهان‌بینی وی و زمان و همراهان وی در زیارت و غیره) که فرد تجربه می‌کند را در کنش‌های او (آداب زیارت، خواندن نماز، رساندن دست به ضریح یا نزدیک نشدن به آن و غیره) هنگام زیارت می‌دانند.

با توجه به مطالعات صورت‌گرفته، مشخص گردید که بررسی‌ها بیشتر بر اهمیت ادراک چندحسی در فرایند شناخت، تأکید داشتند و وجه نحوه تأثیر آن در فرایند شناخت، مغفول مانده است. در این میان تجربه زیسته از زیارت، بیشتر معطوف به معانی شده است. بنابراین،

نمادین می‌باشد؛ در این راستا می‌توان این‌گونه قلمداد کرد که سطوح اولیه بیشتر وابسته به پدیده بوده و کمتر تحت‌تأثیر فرهنگ و ارزش‌ها است، اما در سطوح بالاتر، معانی ارتباط نزدیکتری با انسان برقرار کرده و وابستگی بیشتری به نحوه تفسیر آن‌ها و نسبت معنی و پدیده به یکدیگر دارند (Kalali & Modiri, 2013: 46).

(Dadfar & Karimifard, 2022: 18). بر اساس تقسیم‌بندی گیسون^۱، سطوح معنا در تعامل انسان و محیط، دارای شش سطح: ۱- معانی آنی و ابتدایی (مبیین ویژگی‌های آشکار فیزیکی)، ۲- معانی کارکردی (مبیین عملکرد و سودمندی پدیده)، ۳- معانی ابزاری (پاسخگو به مقاصد و کاربردهای ویژه)، ۴- معانی ارزشی و عاطفی (مبیین جنبه‌های احساسی قابل درک از پدیده)، ۵- معانی نشانه‌ای (مبیین جنبه‌های نشانه‌ای پدیده) و ۶- معانی

تصویر ۱: فرایند شناخت مفهوم فضا در تجربه معماری

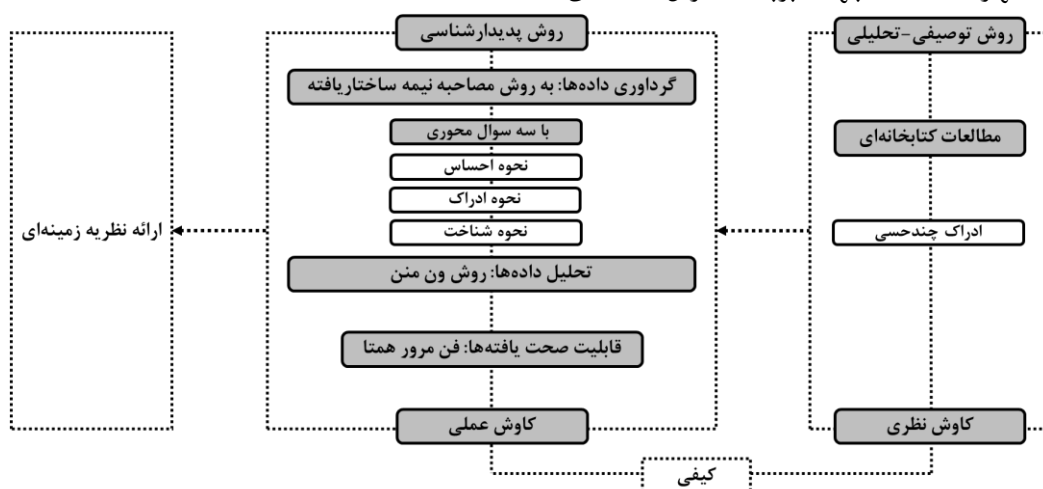
شامل جوان تا کهنسال در مکان‌های مختلف حرم) ادامه یافت (تصویر ۲). تحلیل کیفی متن مصاحبه‌ها به روش ماکس ون منن^۲، به صورت فرایند تحلیل درونمایه‌ای انجام گرفت (Van Manen, 2006: 92-93). روش پدیدارشناختی ون منن با اقتباس از نواب (۱۳۹۵) در کتابی با عنوان «پدیدارشناسی با تمرکز بر روش‌شناسی ون منن» و حسنی و نوروز برازجانی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «الگوی نوین از دستور زبان شکل در معماری خانه امروز (نمونه موردی: خانه‌های مجموعه‌ای قاجاری شهرهای تبریز و تهران)» از شش گام اصلی پیروی کرده است (Nawab, 2017: 68) که در این روش شش مرحله‌ای، دو گام اول به طراحی سؤال پژوهش، انتخاب مصاحبه‌شوندگان و جمع‌آوری داده‌ها اشاره داشته و گام‌های سوم تا ششم به تحلیل داده‌ها می‌پردازد (Hasani & Norouzbarazjani, 2019: 32-33).

روش تحقیق

پژوهش کیفی حاضر، ترکیبی از تحقیق بنیادی و اکتشافی در دو مرحله کاوش نظری و عملی می‌باشد. از آنجایی که تحقیق با هدف دستیابی به نحوه شناخت مخاطب از تجربه زیارت صورت گرفته و کشف نحوه شناخت مخاطب از فهم تجربه او، برآمده از نگرش پدیدارشناسانه به محل زیارت است؛ از این رو، در مرحله کاوش نظری تحقیق کیفی به صورت توصیفی-تحلیلی، به جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای پرداخته و سپس در مرحله کاوش عملی به صورت اکتشافی، با روش پدیدارشناختی از طریق مصاحبه نیمه‌ساختار یافته بر پایه سه سؤال محوری، از جمع‌بندی مبانی نظری پژوهش مذکور (احساس، ادراک و شناخت) تا رسیدن به اشباع نظری (Seidman, 2017: 93)، توسط ۱۲ نفر (از میان گروه در دسترس از زائران داخل حرم، در مراحل زمانی مختلف (بین ساعت ۱۰ تا ۱۶)، از دو جنس زن و مرد، در بازه سنی

1. Gibson
2. Van Manen

برای قابلیت اعتماد و صحت یافته‌ها، از فن مرور همتا بهره گرفته شد (Seale, 2021: 144- 145). به‌این‌منظور از فردی با مهارت (همتا) جهت برجسته کردن گفته‌های

تصویر ۲: فرایند روش تحقیق

دربرگرفتن آرامگاه هشتمین امام شیعیان در میان مساجد، مدارس، آرامگاه‌ها، رواق‌ها، صحن‌ها، کتابخانه و موزه‌ها واقع می‌باشد (Zarei et al, 2017: 105).

معرفی و بررسی نمونه موردی: در طول ادوار تاریخی، مرقد امام رضا^(ع) تبدیل به زیارتگاهی مهم در میان مسلمانان مورد احترام حاکمان (چه شیعه و چه غیرشیعه) قرار گرفته است (Mehmanavaz, 2021: 2). این مجموعه (تصویر ۳) با

تصویر ۳: عکس هوایی از مجموعه حرم مطهر امام رضا^(ع). مأخذ: From the archive of Ali Akbar Shishechi, 2023

مصاحبه‌ها استخراج شده و به‌مرور به سطوح بالاتر انتقال می‌یابد (Creswell, 2012: 171- 172). در مرحله اول، ۳۹۷ کد باز شناسایی شده که با ادامه فرایند کدگذاری‌ها، برخی از آن‌ها حذف یا در دیگر کدها ادغام می‌شوند، به‌نحوی که در مرحله دوم، تعداد کدها به ۶۰ کد کاهش یافته و ۲۸ مقوله از ۳۸ کد، شناسایی شده است. این مقولات در مرحله آخر در ۸ کد گزینشی قرار می‌گیرند. برای خلاصه‌کردن

بحث و یافته‌ها

کدگذاری داده‌ها به روش دستی مطابق با الگوی کرسول^۱ در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و گزینشی که غیرخطی است، به‌صورت رفت‌و برگشتی و مقایسه دائم داده‌ها صورت می‌گیرد. این روش با تطبیق پیوسته و مداوم، قابلیت تولید روابط مفهومی را دارد. فرایند شکل‌گرفته به این شیوه است که مقولات سطح اول از میان کدگذاری سطر به‌سطر

1. Creswell

متن پژوهش حاضر، کدهای حاصل شده در جدول ۱ ارائه شده است:

جدول ۱: کدهای استخراج شده از متن مصاحبه‌ها و مقوله‌بندی آن‌ها

کدهای گزینشی	کدهای محوری	مقولات فرعی (سطح اول)	کدهای باز (زیرمقولات)	ردیف
تقدس	فضای قدسی	نماد پاکی / نماد جاودانگی	حوض‌های تمیز	۱
			حوض‌های پرآب	
			حوض‌های سنگ	
			حوض با سنگ مرمر	
			کاهش سروصدای بیرون	
	نظاره‌گری خداوند به‌واسطه امام نسبت به حال زائر	سبز نماد بهشت، پیامبران و ائمه / اشاره به آسمانی بودن	سقف بلند قسمت ضریح	
			کاربرد رنگ سبز در آن نواحی (لواستر، کاشی‌ها و غیره)	
			دیوارها با سنگ مرمر	
	فضای قدسی	مرمر نماد پاکی و جاودانگی	کف از سنگ مرمر	
	آگاهی امام نسبت به زائران	گنبد نمادی از امام	گنبد طلا	
خضوع و خشوع	احساس تسلیم و بندگی در برابر خدا به‌واسطه امام	عظمت	صحن بزرگ	۲
			کاهش تراکم جمعیت	
			ارتفاع کم ساختمان‌های اطراف (افق نسبتاً باز)	
	احساس کوچکی و عجز	جلال / شکوه	آینه‌کاری در زیر گنبد، رواق‌ها و غیره	
			تزئینات	
			لمس سطوح	
ابراز تواضع و ادب	عتبه‌بوسی	بوسیدن سطوح		
		عمل بیشتر با نزدیک شدن به ضریح		
		بوی خوش و ملایم در داخل فضاهای بسته		
دلدادگی	خود را در محضر امام دیدن	عطر امام	بوی خوش در فضاهای باز، فقط در اطراف عطرافشان‌ها	۳
			حرکت جمعیت به‌سوی ضریح	
	خود را مورد توجه امام دیدن / مجذوب او شدن	جاذبه امام / همراهی با جمعیت	کشاندن ناخودآگاه زائر	
			لمس ضریح	
	ابراز تواضع و ادب	ضریح به‌عنوان مضجع امام	بوسیدن ضریح	
			نمایان شدن گنبد از صحن	
	خود را در محضر و مورد توجه امام دیدن / مجذوب امام شدن	گنبد نماد محل دفن امام / گنبد نمادی از صورت امام	نمایان شدن گنبد از بیرون از حرم	
			نوشیدن آب سقاخانه	
تبرک جستن جهت طلب / شفاعت از امام	آب متبرک / غذای متبرک	خوردن غذای حرم	۴	
		لمس کردن سطوح		
	تبرک‌جوئی			

توسل‌جویی		سطوحی که مورد لمس صالحین و حتی امام عصر هستند	بوسیدن سطوح	
	تبرک جستن/ توسل به امام	ضریح نمادی از امام	لمس ضریح بوسیدن ضریح	
مناجات	راز و نیاز/ گریستن	تهییج در افراد در حال نجوا/ راز و نیاز/ گریستن	صدای زمزمه دعا و مناجات زائران با نزدیک شدن به سوی ضریح، صداها به اوج می‌رسد	۵
	خلوت	احساس اتصال به خداوند به‌واسطه امام در یک لحظه/ جدایی از این عالم و وابستگی‌هایش	لمس و بوسیدن ضریح نشنیدن هیچ صدایی ندیدن هیچ چیزی	
آرامش	احساس قربت با فضای جدید	فرش، نمادی از هویت و خانه	نصب فرش به‌جای درب، شیشه و غیره در ابتدا و انتهای بخش ورودی و بازرسی کنار زدن فرش جهت ورود	۶
	احساس سبکی/ معنویت/ آرام شدن	تقدس فضا	حوض‌های تمیز حوض‌های پرآب حوض‌های سنگی حوض‌های سفید	
	احساس سبکی/ معنویت/ آرام شدن/ قطع وابستگی‌ها و زندگی روزمره	نور خدا	آینه‌کاری در زیر گنبد و رواق‌ها و غیره تزیینات	
شفیع بودن	ملجأ و پناه دانستن امام	پناهگاه	افرادی که فارغ از جنب‌وجوش بیرون تنها به نیت زیارت در آنجا حضور دارند کاهش سروصدای بیرون با حرکت به داخل حرم	۷
	امام مهربانی‌ها	پناه بودن امام/ ضامن بودن امام	کبوترها داخل حرم	
	آب شفا دهنده	عقیده به شفا بخشی امام	سقاخانه افراد زیادی به دور سقاخانه نوشیدن چندباره افراد از آب سقاخانه پکردن شیشه‌ها از آب برای بردن	
آداب مناسک	ایجاد آمادگی در زائر جهت ورود	به نشانه اذن ورود	دعای نصب‌شده روی دیوار قبل از ورود به بازرسی ایستادن افراد و شروع به خواندن آن دعا و سپس رفتن به داخل	۸
	احساس وضو گرفتن جهت صفای روحی و معنوی و طهارت جسم	آرامش/ احساس معنوی	حوض‌های پرآب حوض‌های تمیز حوض‌های سنگی حوض‌های سفید	

	عتبه‌بوسی	تبرک‌جویی/ توسل‌جویی	لمس کردن و بوسیدن سطوح
			هرچه به ضریح نزدیک شده، لمس بیشتر می‌شود

ون‌منن^۱، نوبت به تجزیه‌وتحلیل تفسیری داده‌ها رسید. افراد، تجربه زیسته خود را با ۸ درونمایه اصلی در سه مرحله احساس، ادراک و شناخت توصیف کردند که در جدول ۲ نشان داده شده است:

در این بخش، در پی آن بودیم «هنگامی که افراد از تجربه زیارت سخن می‌گویند، بر اساس کدام‌یک از حواس می‌باشد؟ به کدام طرحواره ذهنی اشاره می‌کنند؟ و در مقابل عقل چگونه استدلال می‌شوند؟»؛ برای این منظور، پس از خارج‌نویسی از متن مصاحبه‌ها، بر اساس روش پژوهش

جدول ۲: ادراک چندحسی در تجربه زیارت

مقوله	شناخت		ادراک	احساس	
	سطح	مفهوم	طرحواره ذهنی	حرکت و جابجایی	حواس هگانه
آداب مناسک	نشانه‌ای	ایجاد آمادگی در زائر جهت ورود	اذن ورود	-	دیدن دعای نصب شده روی دیوار قبل از ورود به بازرسی و ایستادن افراد و شروع به خواندن آن دعا و سپس رفتن به داخل
آرامش	عاطفی	احساس قرابت با فضای جدید	فرش، نمادی از هویت و خانه	با حرکت به سمت ورودی	دیدن و لمسی فرش قسمت بازرسی جهت کنار زدن و ورود
دلدادگی	عاطفی	خود را در محضر امام دیدن	عطر امام	با حرکت به داخل فضاهای بسته، شدت بو بیشتر حس می‌شود	بویدن عطر ملایم حرم
مناجات	عاطفی	راز و نیاز و گریستن	تهییج در افراد در حال نجوا و راز و نیاز و گریستن	با نزدیک شدن به سوی ضریح، صدا به اوج می‌رسد	دیدن، شنیدن صدای زمزمه دعا و مناجات زائران
تقدس	نمادین	فضای قدسی	آب و مرمر نماد پاکی و جاودانگی	-	دیدن حوض‌های پرآب تمیز با سنگ مرمر سفید
آرامش	ابزاری	احساس سبکی و معنویت، آرام شدن	تقدس فضا	-	
آداب مناسک	ابزاری	احساس وضو گرفتن جهت صفای روحی و معنوی و طهارت جسم	آرامش و احساس معنوی	-	
شفیع بودن	نمادین	ملجأ و پناه دانستن امام	پناهگاه	با حرکت به داخل حرم	دیدن افرادی که فارغ از جنب‌وجوش بیرون تنها به نیت زیارت در آنجا حضور دارند و همچنین کاهش سروصدای بیرون (شنیدن)

				-	دیدن افراد مختلف در صحن حرم اعم از: پیر، جوان، کودک، فقیر، غنی و غیره
تقدس	نمادین	نظاره‌گری خداوند به‌واسطه امام نسبت به حال زائر	آسمانی بودن امام	-	دیدن سقف بلند قسمت ضریح و کاربرد رنگ سبز در آن (لواستر، کاشی‌ها و سایر)
خضوع و خشوع	ابزاری	احساس خلأ، احساس کوچکی و عجز، احساس تسلیم و بندگی در برابر خدا به‌واسطه امام	عظمت	-	دیدن صحن بزرگ و کاهش تراکم جمعیت و ارتفاع کم ساختمان‌های اطراف (افق نسبتاً باز)
خضوع و خشوع	ابزاری	احساس کوچکی و عجز در برابر خدا به‌واسطه امام	جلال و شکوه فضا	با حرکت در زیر گنبد و رواق‌ها و غیره	دیدن آینه‌کاری و تزیینات
آرامش	نمادین	سبکی و معنویت، آرام شدن، قطع وابستگی‌ها و زندگی روزمره	نور خدا		
دلدادگی	عاطفی	خود را مورد توجه امام دیدن و مجذوب او شدن	جاذبه امام		-
شفیع بودن	نمادین	آب متبرک	عقیده به شفا بخشی امام	-	دیدن سقاخانه
شفیع بودن	نمادین	امام مهربانی‌ها	پناه و ضامن	-	دیدن کبوترها داخل حرم
توسل جویی	نمادین	طلب شفاعت از امام	آب متبرک / غذای متبرک	-	چشیدن آب سقاخانه یا غذای حرم
توسل جویی	عاطفی	تبرک جوئی	انتساب به لمس صالحین و حتی امام عصر	هرچه به ضریح نزدیک شده، لمسی بیشتر می‌شود	دیدن، لمسی کردن و بوسیدن سطوح
آداب مناسک	نمادین	عتبه بوسی	تبرک و توسل جویی		
خضوع و خشوع	عاطفی	ابراز تواضع و ادب	عتبه بوسی		
دلدادگی	عاطفی	ابراز عشق و علاقه به صاحب قبر	مضجع امام		
توسل جویی	عاطفی	تبرک جستن و توسل به امام	ضریح نمادی از امام	-	دیدن، لمسی کردن و بوسیدن ضریح
مناجات	عاطفی	خلوت	احساس اتصال به خداوند توسط امام در یک لحظه		

تقدس	نمادین	آگاهی امام نسبت به زائران	گنبد نمادی از امام	-	
دلدادگی	عاطفی	خود را مورد توجه امام دیدن	آگاهی امام نسبت به زائران	-	دیدن گنبد طلا
تقدس	نمادین	فضای قدسی	مرمر نماد پاکی و جاودانگی	-	دیدن سنگ مرمر دیوارها و کف
دلدادگی	عاطفی	مجذوب امام شدن	تسهیل در کشش به سمت ضریح	با حرکت بر روی زمین	دیدن ولیمسی خنکی و صیقلی بودن سنگ مرمر دیوارها و کف

می‌گردد. بنابراین برخلاف حس چشایی که در سطح معانی نمادین است، حس لامسه در ایجاد ارتباط عاطفی تجربه زیارت بسیار مؤثر است که باید به آن توجه نمود. نکته حائز اهمیت در این پژوهش، نقش ادراکات حسی (مرتبه احساس) در مفهوم تجربه زیارت جهت پیوند عاطفی با ابژه زیارت است. بررسی‌های صورت‌گرفته نشان می‌دهند که سطح معانی عاطفی نمی‌تواند برای دیدن صرف ایجاد شوند، بلکه دیدن یا به همراه لمس کردن (سطوح)؛ یا به همراه شنیدن (زمنه و مناجات سایر زائران) است، یا اینکه بوییدن عطر و کشیده شدن (قابلیت حرکت) توسط خیل جمعیت زائران به سمت ضریح است. تنها جایی که دیدن به تنهایی موجب خلق مفهوم در سطح عاطفی می‌شود، دیدن گنبد طلا می‌باشد که آن هم نه در مرحله اول، بلکه پس از طی مرحله‌ای است که زائر مفهوم آگاهی امام نسبت به زائر بر اساس معنای نمادین از گنبد (نماد امام) را تجربه کرده باشد.

_ در مرحله ادراک، طبق جدول ۲، طرحواره ذهنی در مرتبه ادراک، همیشه یک تصویر ضبط شده در حافظه (مانند پناهگاه) نیست و گاه یک معنا (معنایی چون شفاعت امام) است که قرابت زیادی با معنای شکل‌گرفته در مرحله شناخت (عقیده به شفا بخشی امام) دارد؛ بنابراین، مرتبه ادراک برای تکمیل مرتبه شناخت می‌باشد که این موضوع در راستای نظریه روانشناسی محیط است. همچنین، طرحواره‌های ذهنی برگرفته از معنای شناخته شده در گذشته هستند؛ به این صورت که برای مثال، لمس کردن و بوسیدن سطوح با طرحواره انتساب به لمس صالحین و حتی امام عصر در مرتبه ادراک، منجر به تبرک جویی در مرتبه شناخت

در مرحله نوشتن بخش تفسیری مطالعه و ربط دادن مفاهیم با یکدیگر برای ارائه نظریه زمینه‌ای، از چند شیوه می‌توان استفاده کرد که یکی از آنها، بررسی مصاحبه‌ها با دقت بیشتر برای یافتن این موضوع است که چگونه مصاحبه‌شوندگان موضوعات اساسی را با یکدیگر ربط داده‌اند؟ در این راستا، پژوهشگر باید به ربط دادن نتایج به دست آمده اقدام کند. او ممکن است از داده‌ها فراتر رود، مفاهیمی را به دلیل کمبود شواهد کنار بگذارد و برخی را تغییر دهد و برخی دیگر را ترکیب کند. بنابراین پژوهشگر تنها به بازتولید گفته‌ها و توضیح فرایندها نمی‌پردازد، بلکه او باید توضیح یا توصیف قابل فهمی را فراهم کند؛ در حالی که شواهد کافی برای بحث‌های نظری خود فراهم می‌سازد (Rubin & Rubin, 2005: 240-245).

بنابراین، تجربه زیسته زائران توسط ۸ درونمایه اصلی اعم از تقدس، شفیع بودن، خضوع و خشوع، توسل جویی، مناجات، دلدادگی، آرامش و آداب مناسک تعیین گردید که دو مورد اول (تقدس و شفیع بودن)، مرتبط با زیارت شونده و سایر مقولات مرتبط با زائر می‌باشد و نحوه ادراک چندحسی زائران در فرایند سه مرحله‌ای احساس، ادراک و شناخت را می‌توان به صورت زیر تشریح کرد:

_ در مرحله احساس، پس از دیدن و قابلیت حرکت، بیشترین حواس به کارگرفته در ادراکات حسی زیارت، لمس کردن است و بر اساس جدول ۲، معانی برداشت شده از این حس، به جز عتبه بوسی نمادین در آداب مناسک، همگی در زمره معانی عاطفی هستند؛ به طوری که زائر به قصد تبرک و توسل جویی، درگیر احساسات عاطفی می‌شود. همچنین حس بویایی نیز در پی معانی عاطفی به شناخت منجر

می‌شود که جزء مقوله توسل‌جویی می‌باشد، اما وقتی زائر به این امر در مرتبه شناخت آگاه است، خود این مهم (تبرک و توسل‌جویی) می‌تواند به یک طرحواره ذهنی جدید تبدیل گردد و به عتبه‌بوسی در مرتبه شناخت به‌عنوان آداب مناسک اشاره کند. در تجربه زیارت، مقولات معنایی به‌ترتیب طی مراحل و آداب خاصی، ایجاد نمی‌شوند، بلکه این امر ترتیب خاصی ندارد و گاه تجربه احساسی (با حواس هگانه و حرکت) در فردی به معنایی منجر می‌شود که در فرد دیگر، آن معنا جزء تجربه زیسته وی بوده و به طرحواره ذهنی او تبدیل گردیده؛ از این‌رو، معنای جدیدی از آن در مرحله شناخت حاصل می‌شود. بر این اساس می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که زائران با توجه به تفاوت در تجربه زیسته و همچنین تفاوت در پیش‌فرض‌ها و عقاید مذهبی، به شناخت و آگاهی متفاوتی با سطوح مختلفی از معانی (نمادین، عاطفی، ابزاری و غیره) در زیارت، دست پیدا می‌کنند.

تولید معنی و مفهوم در مرتبه شناخت، وابسته به طرحواره ذهنی در مرتبه ادراک است؛ از این‌رو، از یک محرک بیرونی مشترک در مرتبه احساس، می‌توان انواع متفاوتی ادراک کرد که هر یک به شناخت متفاوتی منجر شود. برای مثال، دیدن آینه‌کاری و تزیینات با حرکت در زیر گنبد و رواق‌ها و غیره (به‌عنوان ادراک حسی مشترک)، در طرحواره ذهنی جلال و شکوه فضا، به احساس کوچکی و عجز در برابر خدا به‌واسطه امام منجر می‌شود که خضوع و خشوع زائر را در پی دارد؛ همچنین با طرحواره ذهنی نور خدا، همان احساس به سبکی و معنویت، آرام‌شدن، قطع وابستگی‌ها و زندگی روزمره در مرتبه شناخت منجر شده و آرامش را در زائر برمی‌انگیزد. در این راستا، دیدن حوض سنگ مرمر سفید با طرحواره اینکه آب و مرمر نماد پاکی هستند، به تقدس فضا از نگاه زائر معنا می‌شود، اما در یک مرحله بالاتر از شناخت قبلی، دیدن حوض با طرحواره تقدس فضا به معنای احساس سبکی و معنویت و آرام‌شدن در مرتبه شناخت منجر می‌گردد؛ همین امر در یک مرحله بالاتر موجب می‌شود که دیدن حوض با طرحواره آرامش و احساس معنوی، به معنی احساس وضو گرفتن برای صفای روحی و معنوی، علاوه بر طهارت جسم باشد که جزئی از آداب مناسک است؛ بنابراین، اجرای آداب مناسک می‌تواند

به‌صورت سنتی و از روی عادت انجام شود؛ یا اینکه زائر بر اساس طرحواره شکل‌گرفته از تجربه زیسته زیارت خود (احساس سبکی و معنویت و آرام‌شدن) دست به انتخاب بزند؛ برای مثال، شروع به وضو گرفتن کند. نوع سطوح معانی، منحصراً مرتبط با مرتبه شناخت است و به نوع طرحواره ذهنی در مرتبه ادراک، ارتباطی ندارد؛ به‌طوری‌که حتی اگر ادراک حسی به طرحواره‌ای نمادین اشاره کند، معنی شکل‌گرفته در مرتبه شناخت می‌تواند از زمره معانی غیرنمادین (مانند عاطفی) باشد؛ به‌عنوان مثال: بوییدن عطر ملایم حرم با طرحواره نمادین از عطر امام، خود را در محضر امام دیدن و دلدادگی زائر، معنا شده که از سطوح معانی عاطفی است؛ یا دیدن حوض‌ها با سنگ مرمر سفید اگر به تقدس فضا بیانجامد، نمادین و اگر به احساس وضو گرفتن منجر شود، از نوع عملکردی می‌باشد. بنابراین می‌توان این‌گونه نتیجه‌گیری کرد که تنها در مقوله تقدس، تمام معانی از نوع نمادین و در ارتباط با طرحواره خود می‌باشد. بنابراین آنچه از بررسی تجربه زیارت برمی‌آید، بیشتر رنگ‌بوی عاطفی دارد و تنها در اجرای آداب مناسک است که معانی در سطوح نمادین قرار می‌گیرند؛ حال اینکه چه زائر آداب را از روی تجربه زیسته خود، و چه به‌صورت قراردادی انجام دهد. آنچه پژوهش حاضر را در مقایسه با پژوهش‌های پیشین متمایز می‌سازد، این است که این پژوهش به نحوه فرایند از احساس تا شناخت می‌پردازد. وجه تمایز دیگر این پژوهش در مقابل هلینگ (۱۹۹۲) در مقاله سینمای آینده، حضور اپراتورها و محیط‌های مجازی بوده و بیشترین حواس به‌کار گرفته شده در تجربه زیارت را پس از حس بینایی و حرکت، حس لامسه می‌داند. همچنین برخلاف مقدادی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله آستانگی در معماری زیارت، که سنت زیارت (آداب مناسک) را عامل شکل‌گیری کالبد زیارتگاه دانسته است؛ این پژوهش معتقد است که کالبد و هرآنچه که توسط حواس و توانایی حرکت انسان احساس می‌شود، قابلیت تولید مقولات مختلفی از معانی (مانند: تقدس، دلدادگی، مناجات و غیره) را در مرتبه شناخت دارد که در آخر به مقوله آداب مناسک ختم می‌شود و تا وقتی مقولات قبلی در زائر حادث نگردد، اجرای آداب مناسک توسط زائر، فقط از روی عادت و به‌صورت قراردادی می‌باشد. نقطه

آن‌ها، به‌عنوان تجربه زیسته خود، مستقیماً به‌عنوان طرحواره‌های ذهنی، روی محسوسات تأثیر گذاشته و معانی جدیدی را می‌سازد و به همین دلیل، کیفیت تجربه زیارت افراد با یکدیگر و حتی با تجربه قبلی خود فرد متفاوت است. تجربه زیارت می‌تواند از اجرای آداب مناسک زیارت (بعد عینی زیارت) به تجربه‌ای پر از معنا و مفهوم (بعد ذهنی زیارت) تبدیل شود و این امر تنها به طرحواره‌های ذهنی زائر برمی‌گردد. بنابراین می‌توان این‌گونه بیان نمود که زائر با هر طرحواره ذهنی که شروع به تجربه زیارت کند، یکسری معانی جدیدی را ساخته و به آگاهی تازه‌ای دست می‌یابد که تجربه‌ای ناب را برای وی در پی خواهد داشت، اما اگر تنها با تکیه بر آن تجربه ناب در زیارت گذشته خود یا دیگران به‌عنوان طرحواره ذهنی زیارت کند، آنچه حاصل می‌شود تنها اجرای آداب مناسک زیارت خواهد بود. در این راستا، معانی خلق شده از سطح ابرازی، نشانه‌ای و نمادین خواهد بود و هیچ‌گاه به تجربه معانی از سطح عاطفی نخواهد رسید.

در تجارب عاطفی (معانی با سطوح عاطفی)، نقش ادراکات حسی (در مرتبه احساس) پررنگ است؛ به این صورت که اولاً در تجربه تک‌مرحله‌ای، حواس دیداری به تنهایی کافی نبوده و باید حواس دیگری همچون شنیداری یا لامسه به کمک آن بشتابد، مگر اینکه فرد با طرحواره ذهنی از معنای نمادینی در تجربه گذشته خود یا دیگران (به‌عنوان مرحله بالاتر) بتواند تنها به کمک دیدن، به معنایی از سطح عاطفی برسد. شایان ذکر است که با توجه به اهمیت طرحواره‌های ذهنی زائران در خلق معانی و تجربه کیفیات متفاوت از زیارت، معرفت دینی (نوع دین‌داری) و تجارب زیسته زائر به‌عنوان دو مؤلفه مهم، می‌تواند موضوع بحث در پژوهش‌های آتی قرار گیرد. همچنین سطوح مورد لمس زائران (با توجه به اهمیت حواس لامسه در تجربه زیارت پس از دیدن و جابجایی) نیز قابلیت بررسی در پژوهش‌های بعدی را دارا است.

منابع و مآخذ

Akbari, Ali; Flamaki, Mohammad Mansour. (2015). "Investigating the position of sensory perceptions and feelings in the phenomenology of built space". *Iranian anthropological researches*, period 6

مخالف دیگر پژوهش در مقابل یوسفی و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله پدیدارشناسی تجربی زیارت امام رضا^(ع)، است که مقوله آرامش را به‌عنوان احساس سبکی و رضایت پس از زیارت دانسته است، در حالی که مقوله آرامش در این پژوهش، حین تجربه زیارت توسط محسوسات و قرارگرفتن آن‌ها در چرخه شناخت حاصل می‌شود. همچنین، آن‌ها مقولات معنایی را در تجربه همه زائران مشترک دانستند؛ درحالی که این پژوهش هم‌نظر با طالبی و براق‌علی‌پور (۱۳۹۴) در مقاله گونه‌شناسی زیارت و دین‌داری زائران؛ معناکاوی کنش زیارت زائران امام رضا^(ع)، نوع جهان‌بینی، دین‌داری (نگرش به دین) به‌عنوان شرایط میانجی و همچنین تجربه زیسته افراد را در نوع ادراک و درنهایت در تولید معانی توسط زائران، دخیل می‌داند و بر این اساس، کیفیت زیارت نیز متفاوت خواهد بود.

نتیجه‌گیری

زیارت به‌عنوان امری معنوی و بر پایه معرفت دینی، سفری است که مهم‌ترین مشخصه آن پیوند عاطفی با ابره زیارت است. مکان زیارت، به‌عنوان نقطه مرکزی در عالم زیارت مطرح شده و به همین خاطر فرد به‌طور خاص متوجه بعد فضایی زیارت می‌شود. دریافت مفهوم فضا در معماری زیارتگاه‌ها، مسئله‌ای اساسی است و مستلزم درک و دریافت معنای فضا به‌واسطه ادراک چندحسی است. از این‌رو، پژوهش حاضر در راستای فراهم آوردن زمینه‌ای برای اطلاع از سازوکار ادراک چندحسی، در پی تبیین فرایند شناخت در تجربه زیارت بوده تا توانایی پاسخگویی به پرسش پژوهش در راستای فهم فضا را بیابد. در این راستا، پس از بررسی ادبیات نظری پژوهش، مبنی بر اینکه فرایند شناخت شامل سه مرحله احساس، ادراک و شناخت می‌باشد، که مرحله اول توسط حواس ه‌گانه و جابجایی، مرحله دوم توسط طرحواره‌های ذهنی و مرحله شناخت توسط سطوح معانی حاصل می‌گردد؛ روش تحقیق به‌صورت پدیدارشناسی از زیارت‌کنندگان حرم امام رضا^(ع)، صورت پذیرفت.

در راستای فرایند محور بودن فهم فضا، تجربه زیارت با طرحواره ذهنی برگرفته از معرفت دینی و تجارب گذشته افراد، همسو است، چراکه افراد نه خالی از هرگونه تجربه و معنا، بلکه معانی و مفاهیم تولیدشده مرتبه شناخت قبلی

- Teleoperators, and Virtual Environments*, 1, 279–294. DOI: [10.1162/pres.1992.1.3.279](https://doi.org/10.1162/pres.1992.1.3.279)
- Jansen, Willy & Meike Kühl. (2008). Shared Symbols: Muslims, Marian Pilgrimages and Gender. *European Journal of Women's Studies*, 15 (3), 295–311. DOI: [10.1177/1350506808091509](https://doi.org/10.1177/1350506808091509)
- Javadi Amoli, Abdullah. (1394). *Courtesy annihilation relatives*, Volume 1: Description of the Pilgrimage of the Great Society. Qom: Israa. [in Persian]
- Kant, Emmanuel. (1390). *Criticism of Pure Reason*, translated by Behrouz Nazari. Kermanshah: Reed Bagh. [in Persian]
- Kalali, Parisa; Modiri, Atosa. (2019). *Explaining the role of the meaning component in the process of forming a sense of place*. Tehran: Tehran University Press. [in Persian]
- Lee, Keunhye.(2022). The Interior Experience of Architecture: An Emotional Connection between Space and the Body. *Buildings*, 12, 326. <https://doi.org/10.3390/buildings12030326>
- Majlesi, Mohammad Baqer ben Mohammad Taqi. (1368). *Bahar Anwar*. Beirut: Dar Ihya al-Trath al-Arabi, 111 volumes
- Malek Afzali, Ali Asghar. (1399). "A comparative study of the understanding of normal and blind people about the city as opportunities for multi-sensory architecture, case study: Sara Park in Kashani Boulevard, Tehran". *Armanshahr*, No. 33, Winter, 179-191. DOI: [10.22034/aaud.2019.154900.1726](https://doi.org/10.22034/aaud.2019.154900.1726) [in Persian].
- Mehman Nawaz, Mahmoud. (1399). The spiritual place of the Razavi Shrine during the period of Shah Tahmasab I Safavid. *Great Khorasan*, Volume 11 (Number 41), 1-16. DOI: [10.22034/jgk.2021.137976](https://doi.org/10.22034/jgk.2021.137976) [in Persian].
- Merleau-Ponty, M. (1965) "*Phenomenology of Perception*", London, New York, Routledge.
- Mesbah, Mohammad Taghi. (1367). *The teachings of the Qur'an*. Qom: Islamic Publications Office. [in Persian]
- Meqdadi, Zahra; Hosseini (Zorfa), Saida Bolqasem; Nadimi, Hadi and Seyyed Mohammad Hossein Nawab. (1401). "Obstacle in pilgrimage architecture". (number 1), consecutive 11, spring and summer. DOI: [10.22059/ijar.2016.60807](https://doi.org/10.22059/ijar.2016.60807) [in Persian].
- Akbari, Ali; Niroomand Shishvan, Mahdieh. (1398). The place of lived experience from the perspective of body philosophy in the process of designing and creating a place. *Philosophical researches*, year 13, number 26, spring, pp. 52-29. DOI: [10.22034/jpiut.2019.8023](https://doi.org/10.22034/jpiut.2019.8023). [in Persian].
- Berger, Peter and Thomas Lockman. (1387). *social construction of reality; A treatise on the sociology of cognition*, translated by Fariborz Majidi. Tehran: Scientific and Cultural. [in Persian].
- Brink, A.V.D., Bruns, D., Tobi, H., & Bell, S. (2017). *Research in Landscape Architecture: Methods and Methodology*. Routledge, NY
- Creswell J.(2012). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Collins-Kreiner, N. (2010). Researching Pilgrimage; Continuity and Transformation. *Annals of Tourism Research*, 37 (2), 440-456. DOI: [10.1016/j.annals.2009.10.016](https://doi.org/10.1016/j.annals.2009.10.016)
- Dadfar, Message; Karimifred, Lily. (1400). "Spatial experience and sensory perception: rereading space in architecture (case example: Goharshad mosque)". *Great Khorasan*, No. 45, Winter, 17:30. DOI: [10.22034/jgk.2022.308547.0](https://doi.org/10.22034/jgk.2022.308547.0) [in Persian].
- Furseth, Inger & Pal Repstad. (2006). *Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*. Abingdon, Oxon, GBR: Ashgate Publishing Gillham. B. (2000). *The Research Interview*. London. Rautledge.
- Hamilton, Malcolm. (1377). *Sociology of religion*. Tehran: Tiban. [in Persian].
- Hasani, Kianoush; Nowrozbrajani, Vida. (1397). "A new model of shape grammar in today's house architecture, a case example: Qajar houses in the cities of Tabriz and Tehran". *Bagh Nazar*, 15(63), September, 29-40. DOI: [10.22034/bagh.2018.67365](https://doi.org/10.22034/bagh.2018.67365). [in Persian].
- Heilig, M. L. (1992). El cine del futuro: The cinema of the future. *Presence:*

- Shirazi, M. (2011). Phenomenology in Praxis Learning from Pallasmaa's Phenomenological Interpretation of Villa Mairea. *Journal of Architecture, Urban Design & Urban Planning*, 3(4), 125-134. http://www.armanshahrjournal.com/article_32648.htm. [in Persian]
- Tabatabaee, Seyyed Mohammad Hossein. (2008). *The Qur'an in Islam from the Shiite point of view*. Qom: Society of teachers
- Van Manen, M. (2006). *Researching Lived-Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy* (2nd ed.), London, Ontario, Canada: The Althouse Press
- Yousefi, Ali; Sediq Orei, Gholamreza; Kohansal, Alireza; Fahimeh Mokrizadeh. (1391). "Experimental Phenomenology of Imam Reza's (AS) Pilgrimage". *Iranian Journal of Social Studies*, No. 3 and 4, 180-198. http://www.jss-isa.ir/article_21447.html. [in Persian]
- Zarei, Ali; Hashemi Zarjabad, Hassan and Zabihullah Masoudi. (1395). "The role and place of Motahar Razavi Shrine in the formation and evolution of the urban life of Mashhad al-Reza". *Great Khorasan*, year 7 (number 23), summer, 105-115. DOI: [20.1001.1.22516131.1395.6.23.7.9](https://doi.org/10.1001.1.22516131.1395.6.23.7.9). [in Persian]
- Research Journal of Hajj and Pilgrimage, year 7 (number 3), serial 18, fall, 105-144. DOI: [20.1001.1.25381768.1401.7.3.5.9](https://doi.org/10.1001.1.25381768.1401.7.3.5.9). [in Persian]
- Motahari, Morteza. (1390). *The problem of recognition*. Tehran: Sadra Publications. [in Persian]
- Nawab, Elham. (1395). Phenomenology with a focus on Van Manen's methodology. Tehran: Andisheh Rafi. [in Persian]
- Norberg-Schulz, Ch. (2010). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, M.R. Shirazi, Trans. Rokhdade no, Tehran, Iran. [in Persian]
- Nusratpour, Darya; Ansari, Mojtabi and Hassan Ali Pourmand. (1399). Explaining the role of sensory perceptions in the memorableness of urban squares using Merleau-Ponty's ideas (case example: Tajrish Square). *Urban management studies*, year 12, number 44, winter, pp. 47-65. <https://sanad.iaui.ac.ir/journal/ums/Article/17349?jid=17349>. [in Persian]
- Pallasma, J. (2005). *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*. (R. Qods, Trans.). Parham Naghsh, Tehran, Iran. [in Persian]
- Proudfoot, Wayne. (1383). *A religious experience*, translated by Abbas Yazdani. Qom: Kitab Taha. [in Persian]
- Rubin, H. J. & Rubin, I. S. (2005), *Qualitative Interviewing*, London, Sage
- Seale, C. (1999), *The Quality of Qualitative Research*, London, Sage.
- Spence, C.(2020). Senses of Place: Architectural Design for the Multisensory Mind. *Cogn. Res. Princ. Implic*, 5, 46. DOI: [10.1186/s41235-020-00243-4](https://doi.org/10.1186/s41235-020-00243-4)
- Seidman, A. (1395). *interview as a qualitative research method; A guide for educational, social and human sciences researchers*. Translation: Ali Koshazadeh, Alireza Jabri and Sara Hosseini Arani. Tehran: Mahkame Publications. [in Persian]
- *Shahcheraghi, Azadeh. (1391). *Campus Paradigms: An introduction to the recognition and re-creation of the Iranian garden*. Tehran: Jihad University Press. [in Persian]